ILMIY AXBOROT

UDK:316.7:323.1(09)(575.1) **DOI: 10.56292/SJFSU/vol29_iss1/a189**

SIYOSIY MADANIYATNING SHAKLLANISHI BILAN BOG‘LIQ TAHLILLAR

АНАЛИЗЫ СВЯЗАННЫЕ С ФОРМИРОВАНИЕМ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

ANALYZES RELATED TO THE FORMATION OF POLITICAL CULTURE

Sobir Parmanov[1]

[1]**Sobir Parmanov** – Mirzo Ulug‘bek nomli O‘zbekiston Milliy Universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada siyosiy madaniyatning rivojlanish xususiyatlar, siyosiy madaniyat etimologiyasining kelib chiqishi, siyosiy madaniyatning shakllanishi jarayoni bilan bog‘liq ilmiy va siyosiy qarashlar tahlil qilindi. Siyosiy madaniyatning rivojlanishiga ta’sir qiluvchi omillar, siyosiy ong, siyosiy tajriba, siyosiy xulq-atvor, siyosiy madaniyatning darajalari, modellari va turlari o‘rganildi. Siyosiy jarayonlardagi legitimlikning mazmun va mohiyati ochib berildi.

Аннотация

В данной статье были проанализирован особенности развития политической культуры, происхождение этимологии политической культуры, научные и политические взгляды, связанные с процессом ее формирование политической культуры. Исследованы факторы влияющие на развитие политической культуры, политическое сознание, политический опыт, политическое поведение, уровни, модели и типы политической культуры. Раскрывается понятие и сущность легитимности в политических процессах.

Abstract

This article analyzes the features of the development of political culture, the origin of the etymology of political culture, scientific and political views related to the process of its formation of political culture. The factors influencing the development of political culture, political consciousness, political experience, political behavior, levels, models and types of political culture are investigated. The concept and essence of legitimacy in political processes are revealed.

Kalit so‘zlar: *siyosiy madaniyat, etimologiya, siyosiy jarayon, siyosiy ong, siyosiy tajriba, siyosiy xulq-atvor, siyosiy madaniyat turlari, siyosiy madaniyat darajalari, siyosiy madaniyat modellari, legitimlik.*

Ключевые слова: *политическая культура, этимология, политический процесс, политическое сознание, политический опыт, политическое поведение, политической уровни, политической модели, политической культуры, типы политической культуры, легитимность.*

Key words: *political culture, etymology, political process, political consciousness, political experience, political behavior, political levels, models of political culture, types of political culture, .*

KIRISH

O‘zbekiston Respublikasida fuqarolik va erkin demokratik jamiyatni qurish jarayonida yoshlarning siyosiy madaniyatga bo‘lgan qiziqishi keskin ortib bormoqda. Shu bois, mamlakatimizdagi mavjud siyosiy madaniyatning ahamiyati, siyosiy madaniyatning tarixiy rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish bilan bog‘liq muammolar dolzarbligicha qolmoqda.

MAVZUGA OID ADABIYOTLARNING TAHLILI

Insonlarning bevosita ma’naviy hayoti, qadriyatlari, dunyoqarashi, urf-odatlari bilan bog‘liq holda namoyon bo‘luvchi siyosiy hodisa bo‘lgan siyosiy madaniyat omili xuddi siyosatning o‘zi kabi uzoq ***tarixga*** egadir avvalombor, “Barchamizga ma’lumki, har bir suverent davlat o‘zining betakror tarixi va madaniyatiga egadir. Bu tarix, bu madaniyatning haqiqiy ijodkori, yaratuvchisi esa haqli ravishda shu mamlakat xalqi hisoblanadi”. [1-132] Siyosiy madaniyat tushunchasi u yoki bu tarzda qadimgi mutafakkirlar tomonidan ham ma’lum darajada talqin qilingan. Siyosat olamining buyuk donishmandlari bo‘lmish Konfutsiy, Arastu, Aflotun, Abu Nasr Forobiy, Yusuf Xos Xojib, Makiavelli va boshqalarni bunga misol qilib keltirish mumkin. Mazkur ikki yirik ilmiy ish siyosiy madaniyatning hozirgi zamon konsepsiyasi shakllanishiga muhim turtki bo‘ldi, hamda siyosiy madaniyat nazariyasining kelajakdagi taraqqiyotiga ma’lum darajada zamin tayyorlab berdi. Siyosiy madaniyatga oid mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, siyosiy madaniyat tushunchasini talqin qilishda turlicha yondashuvlar mavjud. Bu tabiiy hol albatta, lekin ularning barchasini bir-biriga bog‘lab turuvchi umumiy jihat ham mavjud. Bu – siyosiy madaniyatning jamiyat siyosiy-ijtimoiy jarayonlari, siyosiy institutlari bilan bevosita uzviyligi holatidir. Bu o‘rinda siyosiy

madaniyatning hozirgi vaqtda ilmiy muomalada mavjud bo‘lgan quyidagi talqinlarini keltirib o‘tish mumkin.

“Siyosiy madaniyat bu-fuqarolarning siyosiy hokimiyat va siyosiy hayotga bo‘lgan munosabatidir” [6-178] bizning fikrimizcha, bu munosabat fuqarolarning siyosiy hayotdagi faolligi bilan chegarlanib qolganday. “Siyosiy madaniyat-umumiy madaniyatning muhim turi, jamiyat a’zolari millat, ijtimoiy guruhlar va qatlamlar hamda har bir fuqaroning davlatning ichki va tashqi siyosatini tushuna bilish qobiliyati, tahlil qila olish darajasi va siyosiy vaziyatga qarab mustaqil ravishda o‘z xatti-xarakatlarini belgilash hamda ularni amalga oshirish madaniyati” [5-191] ushbu berilgan ta’rifda e’tirozimiz shundaki, siyosiy ong insonda shakllanmasa siyosiy faoliyat bo‘lmasa ichki va tashqi siyosatni tahlil qilish darajasida oqsoqlik kuzatilishi mumkin. “Siyosiy madaniyat umumiy madaniyatning tarkibiy qismi bo‘lib, u insondagi siyosiy bilimlar, baholashlar, malakalar hamda xarakatlar darajasi xarakteri va mazmunini tashkil etadi.” [7-83] Amerikalik siyosatshunos D.Divaynning fikricha, siyosiy madaniyat ma’lum bir ijtimoiy – siyosiy tizim a’zolarini yoqlaydigan, “keng tarqayotgan, fundamental siyosiy qadriyatlarning tarixiy tizimidir”. [9-7] Siyosiy madaniyat bu – o‘ziga siyosiy ma’rifatni, siyosiy onglilikni, hamda ijtimoiy-siyosiy faoliyatni ham qamrab olgan shaxs va ijtimoiy birlikning madaniyatidir; Siyosiy madaniyat bu – o‘z ichiga ijtimoiy-siyosiy institutlar va siyosiy jarayonlar bilan bevosita aloqador bo‘lgan elementlarni qamrab olgan jamiyat ma’naviy madaniyatining bir qismidir; siyosiy madaniyat bu – konkret ijtimoiy birlik yoki shaxsga tegishli bo‘lgan siyosiy ong va siyosiy xulq-atvor stereotiplari yig‘indisidir; Siyosiy madaniyat bu – tarixan qaror topgan siyosiy munosabatlar tizimida ijtimoiy subyektning (shaxsning, ijtimoiy guruhning, jamiyatning) o‘z siyosiy bilimlarini, qadriyatlaridan kelib chiqqan holda o‘ziga xos siyosiy xulq-atvorini namoyon qilishi, amalga oshirilishidir. Siyosiy madaniyatning yuqorida keltirilgan umumiy talqinlaridan kelib chiqqan holda unga quyidagi ta’rifni berish mumkin – “Siyosiy madaniyat bu – mustaqil dunyoqarashga ega bo‘lgan shaxsning siyosiy jarayonlardagi ishtirokini erkin namoyon qilishi va siyosiy institutlar bilan xamkorlikning shakllangan darajasidir. Siyosiy madaniyat o‘ziga xos ichki tuzilishga (strukturaga) ega bo‘lib, quyidagilar uning asosiy elementlari hisoblanadi: Siyosiy madaniyat o‘z kelib chiqishiga ko‘ra siyosiy munosabatlarning vujudga kelishi bilan bevosita bog‘liq. Ammo bu bog‘liqlik siyosatdagi jamiki narsalarni “siyosiy madaniyat” deb atashga imkon bermaydi. Chunki madaniyat tashqarisidagi siyosat ba’zan zo‘ravonliklar va taz’yiqlarga sababchi bo‘ladi. Shu jarayonda madaniyat va siyosatning aloqasi, kesishishi va to‘qnashishida siyosiy hokimiyatning legitimligi hodisasida kuzatiladi. Legitimlikka ega bo‘lish jarayoni esa bevosita yoki bilvosita siyosiy munosabatlar qadriyatlarga asoslanishini nazarda tutadi. Legititmlikka ega bo‘lish jarayonida hokimiyat madaniylashadi, bu esa unga zo‘ravonliksiz va samarali tarzda ramziy vositachi vazifasini bajarish imkonini beradi. Siyosiy hokimiyatning hukumronligi fuqarolar tamonidan turlicha baholanishi mumkin. Aholining hokimiyatga ijobiy baho berishi, uning qonunga muvofiqligini, boshqarish huquqini tan olishi va ixtiyoriy tarzda bo‘ysunishga roziligi hokimiyatni legitimligini bildiradi. “Legitimlik” atamasi (lot.leg, legetimus-“qonun”) “qonuniylik”, “qonunlashtirilganlik” ko‘rinishida tarjima qilingan. Bunday tarjima unchalik aniq emas. Chunki, bunday tarjima ko‘roq “legallik” atamasi mazmuniga mos keladi. Legitimlik va legallik aynan bir xil tushunchalar emas. Legallik – hokimiyatning huquqiy asoslanishi, uning huquqiy me’yorlarga mos kelishini, qonunga mos ravishda faoliyat ko‘rsatishini aglatadi. Shu ma’noda legallik nolegitim hokimiyatlarga ham xosdir. Legitimlik esa – bu ishonch, hokimiyatni oqlash va qo‘llab-quvvatlashdir. Shuning uchun ham hokimiyatning legitimligiga qarab jamiyat siyosiy madaniyatining xususiyati va darajasi haqida xulosa chiqarish mumkin. Yuqoridagi jihatlarga ko‘ra, siyosiy madaniyat jamiyatda siyosiy barqarorlikni saqlash, mustahkamlash hamda uni demokratlashtirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. XX asrning 50-60 yillarida siyosiy madaniyat hodisasini o‘rganishga e’tibor kuchaydi. Chunki bu davrda mustamlakachilik zulmidan qutilgan mamlakatlar AQSH siyosiy institutlaridan andoza olishga intildilar, ammo bularning bu urinishi muvaffaqqiyatsiz tugadi. Buning sabablarini amerikalik siyosatshunoslarning siyosiy madaniyatga bag‘ishlangan yirik tadqiqot ishlari chop etila boshlandi. 1956 yilda amerikalik nazariyotchi X.Fayerning “Yevropaning buyuk davlatlari boshqaruv tizimi”, G.Almond va S.Verbaning AQSH, Angliya, Germaniya, Meksika va Italiya siyosiy jarayonlarini tahlil qilishga bag‘ishlangan “Fuqarolik madaniyati. Besh millatning siyosiy munosabatlari va demokratik davlatlar”, [10] 1965 yilda esa L.Pay va S.Verbaning o‘nta mamlakat jamiyati siyosiy madaniyati tahliliga oid “Siyosiy madaniyat va siyosiy taraqqiyot” nomli asarlari nashr qilindi. [6-177] Mazkur ilmiy ishlarda siyosiy madaniyatning hozirgi zamon konsepsiyasi yaratildi. Umumiy nuqtayi nazarga

ko‘ra, siyosiy madaniyat jamiyat umumiy madaniyatining tarkibiy jihatlaridan biri bo‘lib, odamlarning o‘z manfaatlarini ro‘yobga chiqarish uchun kurashda ishtirok etish, hokimiyatga ta’sir ko‘rsatish yoki uni egallash uchun boshqa tabaqalar va siyosiy kuchlar bilan tortishga moyilligi va tayyorligini ifodasi hisoblanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Insonlarning bevosita ma’naviy hayoti, qadriyatlari, dunyoqarashi, urf-odatlari bilan bog‘liq holda namoyon bo‘luvchi siyosiy hodisa bo‘lgan siyosiy madaniyat bir joyda qotib turmaydi, u doimo o‘sishda , o‘zgarishda bo‘ladi. Ayni paytda siyosiy madaniyat bo‘sh joyda, o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib qolmaydi. Uning shakllanishida rol o‘ynovchi ko‘plab omillar mavjud. Siyosiy madaniyat o‘ziga xos ichki tuzilishga ega bo‘lib, siyosiy tajriba, siyosiy ong va siyosiy xulq-atvor uning tarkibiy qismini tashkil etadi. *Siyosiy tajriba* - bu xalqning o‘ziga xos milliy-ma’naviy qadriyatlari, mentaliteti, tarixiy xotirasi va an’analari, milliy davlatchilikni amalga oshirish tajribasidan kelib chiquvchi siyosiy maqsadlaridir. *Siyosiy ong*- shaxsning ongli ravishda siyosiy hokimiyatni boshqarishdagi ishtiroki va mafkuraviy, g‘oyaviy, ruhiy emotsional komponentlaridir.*Siyosiy xulq-atvor* – bu turli xildagi siyosiy vaziyatlar va siyosiy jarayonlardagi xatti-xarakatlarda shaxs tamonidan o‘zini namoyon qiluvchi xulq atvor xususiyatlaridir. Siyosiy madaniyatning asoslari har bir xalqda uzoq tarixiy davrni qamrab oluvchi jarayonlar asosida shakllanadi. Bunda har bir xalqda shakllangan madaniy va ma’naviy qadriyatlar, ulardagi o‘ziga xos milliy fazilatlar hamda o‘ziga xos tafakkur qilish uslubi hal qiluvchi fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda, siyosiy madaniyatning shakllanishi faqatgina subyektiv holatning o‘zi bilangina bog‘liq bo‘lmaydi. Siyosiy madaniyatning shakllanishida odamlarning jamiyatdagi siyosiy reallik bilan hamkorlik qilishi va ularning siyosiy jarayonlarga qo‘shilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, jamiyatning siyosiy tizimi bilan ijtimoiy hayotning turli sohalari hamkorlik qiladi. Ularning har biri o‘z navbatida siyosiy madaniyatni shakllantirishda u yoki bu darajada ishtirok etadi hamda mazkur jarayonlarning yo‘nalishini belgilab beradi. Bu o‘rinda davlat, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, OAV, fan va ta’lim tizimining ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan siyosiy, tarbiyaviy, ma’rifiy, ma’naviy va mafkuraviy ishlarini alohida ta’kidlab o‘tish lozim. Bularning barchasi mamlakatda o‘ziga xos siyosiy madaniyat modelini shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi.Barcha ijtimoiy hodisalar singari siyosiy madaniyatni ham turli mezon va asoslarga ko‘ra turkumlash mumkin. Turkumlash asosida siyosiy madaniyatni quyidagi turlarga ajratiladi: ***Siyosat subyektiga ko‘ra:*** umuminsoniy siyosiy madaniyati; xalq, etnos va svilizatsiyasiga ko‘ra siyosiy madaniyati; milliy, mintaqaviy siyosiy madaniyat; ijtimoiy tabaqa (ishchilar, dehqonlar, elita, byurokratiya, ziyolilar, rahbarlar) siyosiy madaniyati; jins va yosh bilan bog‘liq siyosiy madaniyat; ijtimoiy-demografik, kasbiy, diniy va boshqa guruhlar siyosiy madaniyati; ***Siyosiy jarayon sohalariga ko‘ra:*** hokimiyat, boshqaruv siyosiy madaniyati; siyosiy ishtirok etish madaniyati; siyosiy muxolifat siyosiy madaniyati; ***Hokimiyatni amalga oshirish shakllari va usullariga ko‘ra:*** demokratik siyosiy madaniyati; avtoritar siyosiy madaniyati; totalitar siyosiy madaniyati; siyosiy tizimdagi o‘rniga ko‘ra;

Siyosiy madaniyat – jamiyat va siyosiy tizimning o‘zgarishiga qarab zamon talabiga javob berishi davr nuqta nazaridan baholanishi maqsadga muvofiqdir. Ammo siyosiy tizimdagi xokimiyatning manfaatlaridan kelib chiqib O‘zbekiston Respublikasida 2010 yildan boshlab siyosatshunoslik ta’lim yo‘nalishi bo‘yicha bakalavr va magistraturada ta’limi bo‘yicha barcha oliy ta’lim muassasalariga qabul qilish to‘xtatildi. Siyosiy madaniyatning o‘zagi bo‘lgan “Siyosatshunoslik” fanini o‘qitish 2015 yilning avgust oyidan ta’qiqlandi. “Mazkur fanning ilmiy jihatdan metodologik asosi yo‘q hamda uning predmeti va obyekti mavhum. “Siyosatshunoslik” fanining nazariy manba va ildizlari sobiq sho‘rolar davridagi ijtimoiy-siyosiy fanlar metodologiyasidan chiqqanligi bois, bugungi zamon, fuqarolik jamiyat, rivojlangan demokratik jamiyat qurish, *yoshlarning siyosiy ongi,* dunyoqarashi, faol fuqarolik pozitsiyasini shakllantirish, *ularning siyosiy madaniyatini yuksaltirishda* fanning tarbiyaviy, ma’naviy – ma’rifiy ta’sirchanligini oshirish talablariga javob bermaydi.” [11] Ammo siyosiy madaniyat o‘zining ayrim jihatlari bilan mamlakatda siyosiy barqarorlikni saqlash, mustahkamlash, jamiyatni demokratiyalashtirish, siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish jarayonida, aholini ma’naviy jihatdan yuksaltirishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Siyosiy madaniyat umummilliy madaniyatning o‘ziga xos, shu bilan birgalikda ajralmas qismi hisoblanadi. Siyosiy madaniyat, avvalambor, katta va kichik ijtimoiy guruhlarning, umuman, insoniyatning tarixiy taraqqiyoti jarayonida olgan siyosiy tajribasidir, deb aytish mumkin. Siyosiy madaniyat bir joyda qotib

turmaydi, u doimo o‘sishda, o‘zgarishda bo‘ladi. Ayni bir paytda siyosiy madaniyat bo‘sh joyda, o‘z-o‘zidan paydo bo‘lib ham qolmaydi. Bunga avvalo siyosiy tajriba, siyosiy ong, siyosiy xulq-atvor me’yorlari zarur bo‘ladi. ***Siyosiy tajriba:*** a) xalqning o‘ziga xos milliy-ma’naviy qadriyatlari; b) mentaliteti; v) tarixiy xotirasi va an’analari; g) milliy davlatchilikni amalga oshirish tajribasi, o‘z milliy qadriyatlaridan kelib chiquvchi siyosiy mo‘ljallari. ***Siyosiy ong:*** a) mafkuraviy, g‘oyaviy komponent; b) emotsional-psixologik komponentlardan iboratdir. ***Siyosiy xulq-atvor:*** a) siyosiy vaziyat, jarayondagi xatti-xarakat, faoliyat yo‘nalishi; b) ijtimoiy-siyosiy faoliyat uslubining, namunalari, turlari xususiyatlari. Demak, qisqa qilib aytadigan bo‘lsak, siyosiy madaniyat o‘z ichiga tarixiy tajriba asosida to‘plangan siyosat haqidagi bilimlar va siyosiy tafakkur usulini, siyosiy hissiyot va an’analarni, maqsadlarni, tafakkurdan chuqur joy olgan siyosiy faoliyat usullarini qamrab oladi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Siyosiy madaniyat siyosiy axloq bilan ham bog‘liq. Shuningdek, “siyosat axloqning davlat va jamiyat bilan bog‘liq bir qismi bo‘lib, xukumatning shaxs oldidagi ahloqiy-ma’naviy majburiyatlarini qamrab oladi.” [8-36] Siyosiy madaniyatning mazkur o‘ziga xos tuzilishidan shunday mantiqiy xulosani keltirib chiqarish mumkin: Avvalambor, shuni alohida ta’kidlash lozimki, siyosiy madaniyatning asoslari har bir xalqda uzoq tarixiy davrni o‘zida qamrab oluvchi jarayonlar asosida shakllanadi. Bunda har bir xalqda shakllangan madaniy va ma’naviy qadriyatlar, ulardagi o‘ziga xos milliy fazilatlar va o‘ziga xos tafakkur qilish uslubi hal qiluvchi fundamental asos bo‘lib xizmat qiladi. Shu bilan birgalikda, siyosiy madaniyatning shakllanishi faqatgina subyektiv holatning o‘zi bilangina bog‘liq bo‘lmaydi. Siyosiy madaniyatning shakllanishida odamlarning jamiyatdagi siyosiy reallik bilan hamkorlik qilishi va ularning siyosiy jarayonlarga qo‘shilishi muhim o‘rin tutadi. Masalan, siyosiy jarayonlarda bir qator siyosiy institutlar ishtirok qiladi. Jumladan, jamiyat siyosiy tizimi bilan ijtimoiy hayotning turli sohalari hamkorlik qiladi. Ularning har biri o‘z navbatida siyosiy madaniyatni shakllantirishda u yoki bu darajada ishtirok qiladi, hamda mazkur jarayonning yo‘nalishlarini belgilab beradi. Bu o‘rinda davlat, siyosiy partiyalar, jamoat tashkilotlari, ommaviy axborot vositalari, fan va ta’lim tizimining ma’lum maqsadga yo‘naltirilgan siyosiy ta’lim-tarbiya, ma’rifat, ma’naviy va mafkuraviy ishlarini alohida ta’kidlab o‘tish lozimdir. Bularning barchasi mamlakatda o‘ziga xos siyosiy madaniyat modelini shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Siyosiy madaniyat o‘z mohiyatidan kelib chiqqan holda turli darajalardan iborat bo‘lgan hodisadir. Ko‘pchilik nazariyotchilari siyosiy madaniyatning uchta darajasi borligi haqidagi fikrni yoqlaydilar. Bular: a) tafakkur qilish, anglash darajasi; b) fuqarolik darajasi; v) siyosiy daraja. Quyida ushbu darajalarning har biri to‘g‘risida alohida to‘xtalib o‘tamiz: Tafakkur qilish, anglash darajasi –bu darajada shaxs tomonidan siyosat dunyosida o‘z o‘rnini aniqlab olish, u yoki bu yo‘nalishdagi siyosiy mo‘ljallarni va siyosiy xulq-atvor normalarini aniqlab olish holati yuz beradi. Mazkur daraja o‘zidan keyingilari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Fuqarolik darajasi - bu darajada siyosiy madaniyatning asosiy o‘zagi shakllanadi. Ushbu daraja odamlarning siyosiy hokimiyatga munosabatini belgilab beradi. Inson siyosat dunyosi bilan duch kelib, muqarrar ravishda unga, jamiyat siyosiy tizimiga nisbatan, siyosiy hokimiyat imkoniyatlari va vakolatlariga nisbatan o‘z munosabatlarini shakllantiradi. Siyosiy hokimiyatning o‘rni, rolini anglash natijasida, o‘zining fuqarolik burchlari va majburiyatlarini ichki tuyg‘usi bilan his qiladi. Siyosiy daraja - bu darajada insonning siyosat hodisasiga munosabatlari shakllangan qadriyat darajasiga yeta boshlaydi. Inson o‘zini siyosatning subyekti sifatida qabul qila boshlaydi. Bu darajada inson va siyosat o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikning barcha jihatlari oydinlashadi. Inson hayotida siyosatning o‘rni aniq tasavvur qilingan bo‘ladi. Bu o‘rinda shuni alohida ta’kidlash lozimki, siyosiy madaniyat darajalarining xususiyatlari siyosiy madaniyatning o‘ziga xos modellari va turlariga qarab ma’lum darajada farqlanishi mumkin. Bugungi kunga kelib to‘plangan ilmiy-nazariy bilimlar, empirik manbalarga tayangan holda siyosiy madaniyatning “totalitar-avtoritar”, “liberal-demokratik” va «sharqona siyosiy madaniyat» modellarini misol keltirish mumkin. Bu har uchchala model qanday xususiyatlarga ega, ularning bir-birlaridan farqlariga to‘xtalamiz: Siyosiy madaniyatning totalitar-avtoritar modeli – avvalambor, shunisi bilan xarakterlidirki, unda shaxsning individual jihatlari sun’iy ravishda buziladi; ikkinchidan, jamiyatda siyosiy qadriyatlar va siyosiy ong markazlashgan tarzda davlat tomonidan shakllantiriladi va shuning asosida davlat manfaatlari inson, ijtimoiy guruhlar manfaatlaridan ustun qo‘yiladi; uchinchidan, jamiyatni siyosiy axborot bilan ta’minlash ishi hokimiyat tomonidan belgilab berilgan, faqat bir yo‘nalishda olib boriladi va davlat tomonidan monopoliyalashtiriladi, hamda faol ravishda siyosiy senzura amalga oshiriladi; to‘rtinchidan, siyosiy hayot bir xil qolipda kechadi, jamiyatning siyosiy madaniyati hech qanday muqobilsiz yuqoridan turib shakllantiradi;

beshinchidan, aholi aksariyat qismining siyosiy madaniyati nihoyatda past bo‘ladi; oltinchidan, siyosiy madaniyatning totalitar-avtoritar modeli tashqi dunyoga nisbatan sun’iy ajratib qo‘yilganligi va «siyosiy-madaniy makon» sifatida biqiqligi bilan ajralib turadi. *Siyosiy madaniyatning liberal-demokratik modeli* – fuqarolar siyosiy huquq va erkinliklarini huquq asosida yuqori darajada ro‘yobga chiqarishga yo‘naltirilganligi bilan ajralib turadi. Birinchidan, jamiyatning siyosiy ongi va qadriyatlari aksilmarkazlashtirilgan holda shakllantiriladi. Unga ko‘ra davlat manfaatlarining ustuvorlik darajasi, uning jamiyat, shaxs, ijtimoiy guruhlar manfaatlari bilan qanchalik hamohanligiga bog‘liqdir; ikkinchidan, jamiyat keng qamrovli siyosiy axborot tizimidan foydalanish imkoniyatiga ega bo‘ladi; uchinchidan, jamiyatning siyosiy tizimi yetarli darajada yuqori bo‘ladi, uning taraqqiyoti uchun tegishli shart-sharoitlar yaratib beriladi; to‘rtinchidan, siyosiy madaniyatning liberal-demokratik modeli tashqi siyosiy-madaniyat makoniga nisbatan o‘zining “ochiqligi” bilan ajralib turadi. Ba’zi holatlarda (masalan, tashqi tahdid, yoki ijtimoiy-iqtisodiy inqiroz va boshqa salbiy holatlar ro‘y beradi) liberal-demokratik siyosiy madaniyat modeli doirasida avtoritar model elementlari jonlanishi mumkin. Buni biz masalan, jamiyat hayotiga davlat aralashuvini kengayishida, fuqarolarning huquq va erkinliklarini ma’lum darajada cheklanishi holatida ko‘rishimiz mumkin. *Sharqona siyosiy madaniyat modeli* – siyosiy madaniyatning sharqona modeli, jumladan, o‘zbek xalqining o‘ziga xos siyosiy madaniyati asoslari ko‘p asrlik taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tgan nihoyatda boy madaniy va ma’naviy makonda shakllangandir. «Markaziy Osiyo tarixida siyosiy aql-idrok bilan ma’naviy jasoratni, diniy dunyoqarash bilan qomusiy bilimdonlikni o‘zida mujassam etgan buyuk arboblar ko‘p bo‘lgan. Imom Buxoriy, Imom Termiziy, Xo‘ja Bahovuddin Naqshband, Xo‘ja Ahmad Yassaviy, Al-Xorazmiy, Beruniy, Ibn Sino, Amir Temur, Mirzo Ulug‘bek, Zahiriddin Bobur va boshqa ko‘plab buyuk ajdodlarimiz milliy madaniyatimizni rivojlantirishga ulkan hissa qo‘shganlar Xalqimizning o‘ziga xos sharqona dunyoqarashi natijasida shakllangan siyosiy madaniyatning mohiyatiga to‘xtalganda alohida ta’kidlash lozimki, buyuk madaniyat va ma’naviyat sohibi bo‘lgan xalqimizning ajdodlari siyosatda sharqona axloq masalasiga alohida e’tibor berganlar. Siyosatning yuksak axloq asosiga qurilishi lozimligi to‘g‘risidagi mazkur g‘oya inson va davlat o‘rtasidagi munosabatlar haqidagi o‘ziga xos tasavvurlar, qarashlarning shakllanishiga olib kelganki, biz ularni sharqona siyosiy madaniyatning o‘ziga xos mezonlari deb qabul qilishimiz lozim bo‘ladi. Shu o‘rinda “Adolat va haqiqatga intilish esa xalqimiz tabiatining eng muhim fazilatlaridan biridir. O‘tmishda oliy adolat g‘oyasi mansabdor shaxslarga qo‘yiladigan talab va bahoning asosi bo‘lgan. U davlatchilik negizlarini belgilash, islomiy qoidalar va shariat mezonlarining poydevorini tashkil etgan”.[2-13]

XULOSA VA TAKLIFLAR

Davlatning rivojlanishi aynan siyosiy madaniyatning ahvoli bilan bog‘liq bo‘lib, siyosiy madaniyatning rivojlanganlik darajasiga qarab, jamiyat siyosiy tizimining qanchalik mukammal tashkil qilinganligi to‘g‘risida xulosa chiqarish mumkin. Ya’ni siyosiy madaniyat yoshlarning siyosiy va huquqiy layoqatini ifoda etuvchi, siyosiy institutlarning shakllanishiga, faoliyat ko‘rsatishiga, davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlarning tashkil qilinish jarayoniga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз.1-том Т.: “Ўзбекистон”, 2017.-592 б. 132бет.

2. Каримов И.А. Ўзбекистоннинг сиёсий-ижтимоий ва иқтисодий истиқболининг асосий тамойиллари. Т.: “Ўзбекистон”, 1995 й. 13-б.

3. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шаҳри”, Т., “Абдулла Қодирий”, 1993 й. 166-167-б.

4. Абдуллаев.М.,Абдуллаева М.,Абдураззоқова Г. Мустақиллик: изоҳли, илмий, оммабоп луғат.- Т.: Шарқ. 191-б.

5. Политология. И.Эргашев муҳаррирлигида.- Т.: А.Қодирий номидаги халқ мероси нашриёти. 2002 й, 178-б.

6. Қирғизбоев М. Фуқаролик жамияти: сиёсий партиялар, мафкуралар, маданиятлар.-Т.: Шарқ.1998 й. 83-б.

7. Шерзодхон Қудратхўжа Тожиддин ўғли. “Сиёсатшуносликни таъқиқлаган ва рағбатлантирган даврлар, катта сиёсатшунослар ва нотўғри танланган йўл ҳақида”.// Сиёсат. Ижтимоий-сиёсий журнал №1 /19 октябрь 2021 йил./ 36-бет.

8. Devine. The Political Culture of the United States.–Boston, 1972, P.3-7.

9. Gabriel A. **Almond**, Sidney Verba. The Civic culture. Political attitudes and democraty in five nations. Princeton N. Y., 1963.

10. В Узбекистане отменена политология. 31 август 2015 г. https://www.ridus/ru/news/196151